

Received: 22-01-2020

Revised: 10-03-2020

Accepted: 13-04-2020

การสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์  
ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว  
Communication between the King and People through  
the Royal Statements of King Rama IV

ณัฐพงศ์ ลาบุญทรัพย์<sup>1</sup>

Nutthapong Larbboonsarp

[hurricane\\_tcoon2537@hotmail.com](mailto:hurricane_tcoon2537@hotmail.com)สุภาภรณ์ ศรีดี<sup>2</sup>

Supaporn Sridee

[caasssup@yahoo.com](mailto:caasssup@yahoo.com)ปิ่นฉัตร หมอยาดี<sup>3</sup>

Pannachat Moryadee

[pannachats@yahoo.com](mailto:pannachats@yahoo.com)

#### บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา (1) บริบททางประวัติศาสตร์ที่ส่งผลต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชสถานะที่ทรงเป็นผู้สื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ และ (2) ประเด็นการสื่อสารและวิธีการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์และประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสาร และตรวจสอบความเที่ยงและความตรงของผลการศึกษาด้วยการสอบทานจากเอกสารหลากหลายแหล่งและการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อเป็นการยืนยันความน่าเชื่อถือของผลการศึกษา แล้วนำข้อมูลเหล่านั้นมาใช้สร้างข้อสรุปของงานวิจัย

<sup>1</sup> นักศึกษาหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

Student of PhD in Communication Arts, School of Communication Arts, Sukhothai Thammathirat Open University

<sup>2</sup> สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

School of Communication Arts, Sukhothai Thammathirat Open University

<sup>3</sup> สาขาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

School of Liberal Arts, Sukhothai Thammathirat Open University

ผลการวิจัยพบว่า (1) บริบททางประวัติศาสตร์ที่ส่งผลต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชสถานะของการเป็นผู้ส่งสาร ได้แก่ ประวัติศาสตร์ภายในประเทศ คือประสบการณ์เมื่อทรงเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้า การเรียนรู้วิทยาการและการใกล้ชิดกับประชาชนเมื่อครั้งยังทรงพระผนวช และประวัติศาสตร์ระหว่างประเทศได้แก่การขยายตัวของลัทธิจักรวรรดินิยมและการเปิดเสรีทางการค้า บริบทดังกล่าวส่งผลให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ เพื่อสื่อสารกับประชาชนโดยตรง ทำให้ประชาชนเป็นส่วนร่วมอันสำคัญของการปรับเปลี่ยนประเทศไปสู่ความทันสมัยได้ตามพระราชประสงค์ และ (2) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศประเภทต่างๆ ครอบคลุมประเด็นทั้งทางด้านการเมือง ได้แก่ เรื่องกฎหมายและสิทธิพลเมือง ด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ เรื่องกลไกราคาและภาษี และด้านสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ เรื่องคุณภาพชีวิต การศาสนา ภาษาและศิลปวัฒนธรรม และการพระราชสำนัก ในการพระราชนิพนธ์ประกาศนี้ทรงใช้ลีลาภาษาและโครงสร้างข้อความอันหลากหลาย นอกจากนี้ยังทรงใช้ภาพพจน์สองประเภทในการพระราชนิพนธ์ คืออุปมาและอุปลักษณ์

**คำสำคัญ** การสื่อสาร, ประเด็นการสื่อสารและวิธีการสื่อสาร, ประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

### Abstract

This qualitative research aims at 1) examining the historical contexts influencing upon King Rama IV as he was a communicator between the king himself and his people by using his own royal statements and 2) considering what kinds of the communicative topics.

The research applied documentary analysis of King Rama IV's royal statements and academic documents belonging to communication arts and historical studies. The validity result has been verified by various sources and in-depth interviews with scholars with expertise in related academic fields. The collected data were categorized, and inductively analyzed.

The result shown that 1) the influential historical contexts of the communicator were not only a) the interior circumstances that the king have to face with during his lifelong: his childhood experiences towards the royal court, his knowledge of both traditional and modern sciences together with the monkhood experiences when he had chances to closely contact with ordinary people but also b) the external conditions: the extension of Imperialism and trade liberalization. Both historical matters led the king to compose his statements in order to directly communicate with the people so that all of them could significantly participate in the civilized-nation development as for the king's anticipation. 2) According to the study, contents of the statements covered political, economic and socio-cultural topics. Additionally, King Rama IV's lively, clear and suitable communicative language organized by these following structures: chronology, location, priority, rationale, problem solution, motivation and respective topic, effectively impressed the receivers. Two kinds of figures of speech, simile and metaphor, were used in King Rama IV's statements, as well.

**Keywords:** Communication, Communication Agenda and Methods, King Rama IV's Royal Statements

### ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การสื่อสาร คือวิธีการต่างๆ ในการติดต่อระหว่างมนุษย์ซึ่งทำให้ฝ่ายหนึ่งรับรู้ความหมายของอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งมีความสำคัญในฐานะเครื่องมือสร้างความรู้ความเข้าใจระหว่างบุคคลหรือกลุ่มบุคคลสองฝ่ายให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกัน และนำไปสู่การปฏิบัติที่สอดคล้องกันจนบรรลุวัตถุประสงค์ของการสื่อสารได้ในที่สุด ดังนั้น การสื่อสารจึงถือเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ช่วยในการดำรงและพัฒนาสังคมมนุษย์ จึงจะเห็นได้ว่าในประวัติศาสตร์ของทุกสังคมจึงปรากฏการสื่อสารจากฝ่ายบริหารหรือชนชั้นปกครองไปสู่ประชาชนในสังคมนั้นๆ เสมอเพื่อให้สังคมมวลรวมเกิดความเข้าใจที่สอดคล้องกับเป้าหมายของฝ่ายบริหารนั้น และนำพาสังคมไปในทิศทางที่ฝ่ายบริหารต้องการ อาจกล่าวได้ว่าการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพจะทำให้ชนชั้นปกครองสามารถสื่อความเข้าใจกับชนชั้นใต้ปกครองให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกันเพื่อประโยชน์ต่อการบริหารจัดการบ้านเมืองสืบไปในอนาคต (กฤษณะ นาคประสงค์, 2546)

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ไทยได้แสดงให้เห็นว่า สมัยก่อนหน้าจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การสื่อสารระหว่างประชาชนและสถาบันพระมหากษัตริย์ก็ยังคงมีช่องทางที่จำกัด ส่งผลให้ความใกล้ชิดระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และประชาชนไม่เกิดขึ้นเท่าที่ควร แต่เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นสังคมไทยเริ่มต้นเกิดความเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของสังคมอันหมายรวมการปฏิสัมพันธ์ผ่านการสื่อสารระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับประชาชนด้วย โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงถือพระบรมราชาธิราชว่าทรงเป็นเจ้าเป็นใหญ่ แต่ทรงถือเอาความสุขส่วนรวมของราษฎรเป็นเสมือนหนึ่งความสุขของพระองค์ (ธงทอง จันทรางศุ, 2554) จึงยังผลให้เกิดความ

ใกล้ชิดและการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์และประชาชนอย่างกว้างขวาง อันเป็นช่องทางสำคัญที่จะทรงรับทราบความเป็นไปและความเป็นอยู่ของราษฎรให้ประจักษ์แก่พระเนตรพระกรรณด้วยพระองค์เอง (วิไลเลขา ถาวรธนาสาร, 2555)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ทรงใช้สื่อสิ่งพิมพ์ในการที่จะสื่อความเข้าใจกับราษฎร ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ ขึ้นมาเป็นสื่อกลางในการสื่อสารระหว่างพระองค์กับประชาชน โดยประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นปรากฏพระบรมราโชบายและพระราชทรรศนะเกี่ยวกับราชการแผ่นดินในด้านต่างๆ อย่างชัดเจนและแสดงให้เห็นว่าทรงพระราชอุตสาหะที่จะพัฒนาระเบียบการบริหารราชการแผ่นดินให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้นในหลากหลายด้านครอบคลุมประเด็นทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ รวมถึงสังคมและวัฒนธรรม

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นนับว่าเป็นช่วงเวลาสำคัญของการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในสังคมไทย นับตั้งแต่วิถีชีวิตของผู้คนที่มีการปรับเปลี่ยนไปสู่ความเป็นเมืองมากขึ้น จนกระทั่งถึงแนวพระราชดำริขององค์พระมหากษัตริย์ที่มีความสอดคล้องกับบริบทของเหตุการณ์ตามกาลสมัยเป็นอย่างยิ่ง ร่องรอยทางประวัติศาสตร์อันสำคัญที่ส่องสะท้อนแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอันเป็นต้นทางของพระบรมราชโองการ ตัวบทกฎหมาย พระบรมราชโองการ พระบรมราชวินิจฉัย หรือพระราชทรรศนะเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ ได้อย่างชัดเจนประการหนึ่งคือ ประกาศฉบับต่างๆ อันเป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง (ธงทอง จันทรางศุ, 2554, น.26)

ประกาศต่างๆ ที่มีการพระราชนิพนธ์ขึ้นตลอดรัชสมัย คือตั้งแต่ พ.ศ.2394 จนถึง พ.ศ.2411 รวมทั้งสิ้น 17 ปีเศษนั้น มีจำนวนหลายฉบับที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นในวโรกาสที่แตกต่างกัน ต่อมารู้จักกันในชื่อ “ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4” เมื่อพุทธศักราช 2547 เนื่องในวโรกาส 200 ปีแห่งพระบรมราชสมภพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมศิลปากรได้จัดพิมพ์ประชุมประกาศดังกล่าว โดยมีประกาศฉบับต่างๆ ที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นตลอดรัชสมัย 323 ฉบับ

ลักษณะทั่วไปของประกาศรัชกาลที่ 4 นั้น จะเป็นการประกาศที่ต่อเมื่อเกิดเรื่องขึ้นเป็นคดี เป็นความบกพร่อง หรือเป็นข้อเสียหาย โดยจะทรงออกประกาศด้วยทรงพระวิตก ห่วงใยความเป็นอยู่ของราษฎร แม้เพียงเรื่องเล็กน้อยก็ตาม ประกาศบางฉบับยังเป็นพระราชวินิจฉัยฎีกาหรือร้องทุกข์คดีความ อนึ่ง ในการประกาศพระราชกำหนดใดๆ ก็ได้ทรงถือพระราชอำนาจโดยสิทธิขาด และมีพระบรมราชวินิจฉัยหลายครั้ง และทรงเปิดโอกาสให้ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่โต้แย้งได้ และทรงห่วงใยการใช้ถ้อยคำภาษาไทยมาก โดยทรงแสดงพระราชประสงค์ที่จะมุ่งมั่นสร้างสรรค์ระเบียบแบบแผนการใช้ภาษาไทยให้ถูกต้องและมีมาตรฐานเดียวกัน หากทรงพบข้อบกพร่องก็จะไม่ทรงปล่อยให้ผิดพลาดอยู่ต่อไป แม้บางครั้งผู้อื่นจะเห็นว่าเป็นเรื่องเล็กน้อยก็ตาม และสำนวนภาษาที่ใช้ในประกาศ จะไม่มีลักษณะเป็นคำสั่งบังคับเฉียบขาด หรือเป็นสำนวนภาษาอย่างที่เป็นแบบแผนอย่างภาษาที่ใช้ในหนังสือราชการปัจจุบัน และบางฉบับจะมีลักษณะเหมือนการขอความร่วมมือ (สมพันธ์ เลขาพันธ์, 2549, น.169 – 173) เพราะฉะนั้นทำให้ประกาศรัชกาลที่ 4 นั้น มีลักษณะทั้งที่เป็นกฎหมาย การแสดงพระราชทรรศนะ พระราชวิจารณ์ และการที่ทรงขอความร่วมมือจากราษฎร

จากการศึกษางานวิจัยทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (สุวรรณ สัจจรวีวรรณ, 2519; นฤมล ธีรวัฒน์, 2524; พงศ์ธิดา เกษมสิน, 2531; ชลภูมิ บรรหาร, 2552; ธงทอง จันทรางศุ, 2554; สาระ มีผลกิจ, 2554) พบว่าโดยทั่วไปงานวิจัยจะกล่าวถึงบทบาทและพระราชสถานะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในแง่ของการเป็นพระมหากษัตริย์ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรู้จักการปรับเปลี่ยนกลวิธีในการบริหารราชการแผ่นดินเพื่อนำพาประเทศไปสู่ความเจริญมั่นคงอย่างถาวรและผ่านพ้นภัยจากลัทธิจักรวรรดินิยมไปได้ สอดคล้องกับงานวิจัยทางนิเทศศาสตร์หลายชิ้น (อรรพรรณ ปิณฑธโนวาท, 2542; ฤกษ์ นาคประสงค์, 2546; ศักดา ปั่นแห่งเพชร, 2552) ที่ชี้ให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ของไทยทรงใช้การสื่อสารเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการสื่อสารข้อราชการบ้านเมืองต่างๆ และกลวิธีรวมถึงวาทศิลป์ที่ทรงใช้ ไม่ว่าจะเป็นพระราชดำรัสหรือพระราชนิพนธ์ ก็สามารถ

สะท้อนให้เห็นถึงแนวพระราชดำริและพระราชพรทศนุที่ทรงมีต่อเรื่องต่างๆ ตลอดจนพระปรีชาสามารถในการรับมือกับเหตุการณ์ต่างๆ ของบ้านเมือง และทรงนำพาบ้านเมืองให้รอดพ้นจากอุปสรรคภัยอันตรายนานัปการมาได้เป็นอันดี

ดังที่ได้กล่าวถึงในข้างต้นว่าประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนับเป็นเครื่องมือสำคัญประการหนึ่งในการที่จะทรงสื่อสารข้อมูลข่าวสารเพื่อประโยชน์ของบ้านเมือง ดังนั้น หากจะมีการศึกษาการสื่อสารในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผ่านประกาศฉบับต่างๆ ย่อมจะเป็นการต่อยอดองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์อันเป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการอันเนื่องด้วยความเป็นมาเกี่ยวกับการนิเทศศาสตร์ของสังคมไทยให้เด่นชัดขึ้นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีการสื่อสารผ่านประกาศในพระองค์อย่างไร โดยศึกษาผ่านเนื้อหาประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เป็นการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชน

เพราะฉะนั้น จึงสมควรที่จะศึกษาเรื่อง การสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อประโยชน์ในการต่อยอดองค์ความรู้เชิงวิชาการทางนิเทศศาสตร์และประวัติศาสตร์ให้กว้างขึ้นต่อไป

### วัตถุประสงค์

การวิจัยเรื่องการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีวัตถุประสงค์ในการวิจัยดังต่อไปนี้

1. เพื่อศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์ที่ส่งผลต่อพระองค์ในพระราชสถานะที่ทรงเป็นผู้ส่งสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์
2. เพื่อศึกษาประเด็นการสื่อสารและวิธีการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์และประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

### นิยามศัพท์

**ประเด็นการสื่อสาร** หมายถึง หัวข้อการสื่อสารที่ปรากฏอยู่ในการพระราชนิพนธ์ประกาศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

- 1) **ประเด็นการสื่อสารด้านการเมืองการปกครอง** หมายถึง หัวข้อสำคัญที่เกี่ยวกับการสื่อสารในประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครอง กฎหมาย การสถาปนายศข้าราชการ การศาล และการรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง
- 2) **ประเด็นการสื่อสารด้านเศรษฐกิจ** หมายถึง หัวข้อสำคัญที่เกี่ยวกับการสื่อสารในประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวข้องกับการเศรษฐกิจ การประกอบอาชีพของราษฎร ภาษี การค้าขายกับต่างประเทศ พระบรมราโชบายและแนวพระราชดำริที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีต่อกิจการต่างประเทศ
- 3) **ประเด็นการสื่อสารด้านสังคมและวัฒนธรรม** หมายถึง หัวข้อสำคัญที่เกี่ยวกับการสื่อสารในประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวข้องกับสังคมและวัฒนธรรม ครอบคลุมถึงเรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิต ภาษาและศิลปวัฒนธรรม การศาสนา และการพระราชสำนัก

### ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

1. ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับบริบททางประวัติศาสตร์ ที่ส่งผลต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชสถานะของการเป็นผู้ส่งสารในการสื่อสาร ผ่านประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับประเด็นการสื่อสารที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมุ่งเน้นและกลวิธีสื่อสารในประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
3. เกิดการประยุกต์ใช้องค์ความรู้ด้านนิเทศศาสตร์และประวัติศาสตร์เข้าด้วยกันอันจะเป็นประโยชน์ทางวิชาการ ด้านการศึกษาประวัติศาสตร์ ของการนิเทศศาสตร์ในสังคมไทยโดยภาพรวม

### วิธีการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง การสื่อสารผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสาร (Documentary Analysis) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ได้แก่เอกสารที่เกี่ยวข้องประวัติศาสตร์สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่ พระราชนิพนธ์ประกาศเรื่องต่างๆ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่รวบรวมไว้เป็นประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 และการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญและเคยศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อวิจัยนี้เพื่อเป็นการยืนยันความน่าเชื่อถือของผลการศึกษา ได้แก่ ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.ปิยนดา บุนนาค ศาสตราจารย์พิเศษ ธงทอง จันทรางศุ รองศาสตราจารย์ ดร.นภวรรณ ตันติเวชกุล และ ดร.สายป่าน ปุริวรรธนะ

การศึกษานี้ ผู้วิจัยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครบถ้วนในทุกด้าน โดยศึกษาจากข้อมูลเอกสารทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเหตุการณ์และบริบทในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกอบกับแนวคิดและทฤษฎีทางนิเทศศาสตร์มาใช้ในการอธิบาย และนำข้อมูลเหล่านั้นมานำเสนอ และใช้วิธีการตรวจสอบเครื่องมือแบบสามเส้า (Triangulation) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ที่เป็นจริงและน่าเชื่อถือในระดับที่สูง จากนั้นจึงนำข้อมูลทั้งหมดมาสร้างข้อสรุปและข้อเสนอแนะ แล้วจึงนำผลการศึกษาทั้งหมดมาเรียบเรียงนำเสนอในเชิงพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) เพื่อให้ได้คำตอบตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

### ผลการวิจัย

ผลการวิจัยประกอบด้วย บริบททางประวัติศาสตร์ที่ส่งผลต่อพระองค์ในพระราชสถานะที่ทรงเป็นผู้สื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ ตามด้วยประเด็นและวิธีการสื่อสารผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตามลำดับสืบไป

#### 1. บริบททางประวัติศาสตร์ที่ส่งผลต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชสถานะที่ทรงเป็นผู้สื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งภายในสยามประเทศและสถานการณ์ของโลกนั้นล้วนแล้วแต่มีผลต่อการพระราชนิพนธ์ประกาศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากประกาศฉบับต่างๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นนั้นมีความสอดคล้องกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ในที่นี้จะนำเสนอผลที่เกิดจากบริบททางประวัติศาสตร์สองด้าน คือบริบททางประวัติศาสตร์ภายในประเทศ และบริบททางประวัติศาสตร์ระหว่างประเทศ

บริบททางประวัติศาสตร์ภายในประเทศคือการที่ช่วงต้นของพระชนม์ชีพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคุ้นเคยและเข้าพระราชหฤทัยเกี่ยวกับธรรมเนียมปฏิบัติในพระราชสำนักของราชสำนักสยามที่มีจารีตสืบทอดกันมาต่อเนื่องยาวนานเนื่องจากพระองค์มีพระชาติกำเนิดเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้า ครั้นต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยสวรรคตในขณะที่ยังทรงเยาว์อยู่ พระองค์ได้ขึ้นครองราชย์สืบต่อจากสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ และทรงมีพระชนม์ชีพอยู่ในสมณเพศ เหล่าขุนนางได้ยินยอมพร้อมใจกันถวายราชสมบัติแก่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เสด็จ



ขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเหตุการณ์เป็นดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงตัดสินพระราชหฤทัยที่จะทรงดำรงอยู่ในสมณเพศต่อไปโดยทรงใช้พระนามว่า “วชิรญาณภิกขุ” ช่วงเวลานี้เป็นช่วงเวลาสำคัญที่จะทำให้วชิรญาณภิกขุทรงได้เรียนรู้สิ่งใหม่ๆ และทรงเพิ่มพูนประสบการณ์ใหม่ๆ ภายใต้พระราชสถานะของพระภิกษุซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติพระราชกรณียกิจในพระราชสถานะของการเป็นพระมหากษัตริย์ของพระองค์ต่อไปในภายภาคหน้า (ปิยนาด บุนนาค, 2554 และ วศิน ปัญญาบุตรกุล, 2558) และทำให้พระองค์ทรงตระหนักว่าพระราชสถานะของการสืบเชื้อสายอันสูงนั้นไม่เพียงพอต่อการดำรงอยู่ในราชสมบัติ แต่กลับจะต้องอาศัยฐานอำนาจทางการเมืองและการสนับสนุนจากขุนนางทั้งปวงด้วย เหตุการณ์ครั้งนี้จึงสั่งสมความอดทนอดกลั้นให้แก่พระองค์และทำให้ทรงแสวงหากลุ่มคนที่จะสนับสนุนพระองค์ ด้วยเหตุนี้จึงทรงใช้เวลาขณะที่ทรงดำรงอยู่ในสมณเพศไปเพื่อประโยชน์แห่งการสั่งสมความรู้และประสบการณ์ส่วนพระองค์หลายประการอันจะส่งผลให้เมื่อขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วทรงบริหารราชการแผ่นดินไปได้สำเร็จ

ประการแรกที่ควรกล่าวถึงคือ วชิรญาณภิกขุสามารถที่จะเสด็จฯ ไปได้ทั่วทั้งพระราชอาณาจักรทำให้วชิรญาณภิกขุเข้าพระราชหฤทัยในความเป็นอยู่และวิถีชีวิตอันแท้จริงของราษฎร และเมื่อพระองค์เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้วพระองค์จึงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ทรงรับรู้ความเป็นไปของ “วิถีชีวิตภาคประชาชน” โดยแท้จริงพระองค์แรก

ประการที่สองคือพระองค์ทรงพบศิลาจารึกหลักที่ 1 ที่บริเวณเมืองสุโขทัยเก่า จึงทำให้ทรงทราบคติการปกครองแบบพ่อปกครองลูกซึ่งปรากฏเป็นเนื้อความอยู่ในศิลาจารึกหลักนั้น และทรงนำมาปรับใช้เมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติต่อมาด้วย

ประการที่สามคือวชิรญาณภิกขุทรงได้คบหากับชาวต่างชาติโดยทั่วไป ทรงศึกษาภาษาตะวันตกหลายภาษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือภาษาอังกฤษจนกระทั่งทรงเชี่ยวชาญทั้งการพูดและการเขียน และทรงเข้าพระราชหฤทัยในอัยยาศัยและวิทยาการต่างๆ ของชาวตะวันตก เพราะฉะนั้นเมื่อทรงรับราชสมบัติแล้ว ทรงนำพากรุงสยามให้รอดพ้นจากการคุกคามของชาติตะวันตกได้โดยพระบรมราโชบายที่ประนีประนอมและชาญฉลาดอย่างยิ่ง

เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่า บริบททางประวัติศาสตร์ภายในประเทศคือประสบการณ์และเหตุการณ์สำคัญที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสั่งสมและประสบมาตลอดพระชนม์ชีพนั้นเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ทรงเข้าพระราชหฤทัยความเป็นไปของภาคส่วนต่างๆ ในสังคม จึงทำให้ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ ได้อย่างที่ทรงรู้จักจริงและเข้าพระราชหฤทัยจริง อันเป็นคุณลักษณะสำคัญแห่งพระราชสถานะผู้ส่งสารในการสื่อสารระหว่างพระองค์กับประชาชนผ่านประกาศฉบับต่างๆ ที่ทรงได้พระราชนิพนธ์ขึ้น

ในขณะที่บริบททางประวัติศาสตร์ต่างประเทศนั้นเป็นช่วงที่ลัทธิจักรวรรดินิยมแพร่หลายอย่างยิ่งในประเทศตะวันตก หากแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นทรงทราบความเป็นไปของสถานการณ์โลกตลอดจนวิถีคิดของชาติตะวันตกเป็นอย่างดี จึงทรงพระราชดำริว่า แท้ที่จริงแล้วชาติตะวันตกก็ไม่ได้ประสงค์ที่จะทำสงครามเพื่อยึดครองชาติใดชาติหนึ่งเป็นอาณานิคม เพราะแม้ว่าการรบที่ฝ่ายชาติตะวันตกถืออาวุธที่มีศักยภาพสูงกว่าจะทำให้ชาติตะวันตกได้รับชัยชนะโดยง่าย แต่จะได้รับชัยชนะนั้นก็ต้องทุ่มเทสรรพกำลังและงบประมาณต่างๆ เป็นการสิ้นเปลืองเป็นอันมาก เพราะฉะนั้นชาติตะวันตกจึงย่อมจะพอใจหากว่าชาติที่ตนมุ่งหมายจะยึดครองเป็นอาณานิคมใช้วิธีการเจรจาเพื่อเป็นเครื่องเจริญในทางพระราชไมตรี และแลกเปลี่ยนด้วยการให้ชาติตะวันตกสามารถนำเอาทรัพยากรธรรมชาติที่ต้องการนั้นกลับไปบำรุงระบบอุตสาหกรรมในประเทศของตนได้ จึงทำให้พระองค์ทรงเปิดประเทศต้อนรับชาติตะวันตก โอนอ่อนผ่อนตามทำสนธิสัญญาด้วยไมตรี และรับเอาความเจริญด้านศิลปวิทยาการจากชาติตะวันตกมาในการทำนุบำรุงประเทศ เป็นเหตุให้เกิดผลสำคัญยิ่งสามประการ ประการแรกคือกรุงสยามสามารถธำรงความเป็นเอกราชเอาไว้ได้อย่างน่าชื่นชมท่ามกลางกระแสจักรวรรดินิยม ประการที่สองคือการเปิดประเทศนั้นเป็นโอกาสที่จะทำให้ชาวไทยได้เรียนรู้วิทยาการต่างๆ จากประเทศตะวันตกอันจะนำไปสู่ความเจริญ

ของประเทศในภายภาคหน้า และประการที่สามคือกรุงสยามได้ถูกผนวกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของเวทีโลก จึงทำให้พลสืบนึงใด ๆ ที่เกิดขึ้นจากบริบทของโลกภายนอกย่อมมีแนวโน้มที่จะส่งผลกระทบต่อสังคมไทยในเวลานั้นด้วย

## 2. ประเด็นการสื่อสารระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การศึกษาครั้งนี้ได้แบ่งประเด็นการสื่อสารที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ลงในประกาศเป็น 3 ประเภท คือด้านการเมืองการปกครอง ด้านการเศรษฐกิจ และด้านสังคมและวัฒนธรรม

เพื่อขยายความให้ข้อความข้างต้นมีรายละเอียดเด่นชัดมากขึ้น จึงจะยกตัวอย่างข้อสังเกตที่ได้จากการศึกษาตามลำดับประเด็นการสื่อสารที่ปรากฏในประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพอสังเขปดังต่อไปนี้

### 2.1 ประกาศพระราชนิพนธ์ที่มีประเด็นการสื่อสารด้านการเมืองการปกครอง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีลักษณะของความเป็น “สมัยใหม่” อยู่หลายประการ พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงให้ความสำคัญแก่พลเมืองในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐ และมีสิทธิที่จะได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารอันถูกต้องและเป็นจริงจากทางราชการ สิ่งเหล่านี้ถือเป็นพันธกิจของผู้เป็นพระมหากษัตริย์ที่จะต้องกระทำ (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2533) จึงเป็นเหตุให้การพระราชนิพนธ์ประกาศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นไปอย่างต่อเนื่องทำให้ราษฎรเกิดความตระหนักรู้ว่าตนเองมีสิทธิในฐานะแห่งพลเมือง (ปิยนาก บุนนาค, 2561) ประกาศที่เป็นหลักฐานสำคัญว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรินั้นคือประกาศกลุ่มที่ว่าด้วยการถวายฎีกาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปิดโอกาสให้ราษฎรได้สื่อสารกับพระมหากษัตริย์โดยตรงเป็นครั้งแรก และทรงพระราชอุทิศสาส์นที่จะอำนวยความสะดวกในการถวายฎีกาแก่ราษฎรด้วย

แม้ว่าจะมีประจักษ์พยานคือความในศิลาจารึกหลักที่ 1 ว่าในสมัยสุโขทัยนั้น พ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงได้เคยพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ราษฎรทั้งหลายที่เดือดร้อนด้วยประการต่างๆ มาสนั่นกระดิ่งร้องทุกข์ซึ่งแขวนไว้อยู่ที่หน้าประตูวังได้ และพระองค์จะเสด็จออกชำระคดีความทั้งปวงนั้นให้ได้ตามโอกาส แต่หลักฐานที่มีอยู่นั้นก็จำกัดมากจนไม่สามารถจะสืบค้นรายละเอียดเกี่ยวกับการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์และราษฎรในสมัยนั้นได้ นอกจากนี้ก็มีข้อจำกัดด้านหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่าพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์พระร่วงที่เสด็จขึ้นครองราชสมบัติสืบสนองพ่อขุนรามคำแหงมหาราชนั้นทรงได้ถือปฏิบัติเช่นนี้ต่อมาหรือไม่อย่างไร เพราะฉะนั้นจึงต้องถือว่าพื้นที่การสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์และราษฎรนั้นเกิดขึ้นในช่วงสั้นๆ คือประมาณ 19 ปีแห่งรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช (พ.ศ.1822 – 1841) เท่านั้น และขาดช่วงไปในสมัยต่อมา คือเมื่อกรุงศรีอยุธยาเรืองอำนาจขึ้น ตลอดสมัยอยุธยาขึ้นพระมหากษัตริย์ทรงดำรงอยู่ในภาวะแห่งความเป็นสมมติเทพ จึงก่อให้เกิดความเหินห่างระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และประชาชนโดยธรรมชาติ และธรรมเนียมนั้นยังคงสืบต่อมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แม้ว่าจะมีการลดหย่อนผ่อนบรรเทาความเคร่งครัดของโบราณราชประเพณีลง เช่น การยกเลิกการยิงกระสุนใส่ดวงตาราษฎรที่เฝ้ามองดูขบวนเสด็จในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) แต่กระนั้นข้อจำกัดทางความรู้สึกระหว่างราษฎรและพระมหากษัตริย์ก็ยังคงอยู่ในสังคมอยู่นั่นเอง และแม้ว่าจะมีการตั้งกลองวิญญ์เอกรี้ให้ราษฎรสามารถตีกลองร้องทุกข์ได้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) แต่ผู้ร้องทุกข์นั้นก็ยังต้องแลกกับการถูกเขียนเหมือนกับสมัยโบราณ เพราะฉะนั้นก็ยังต้องถือว่าในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นพื้นที่ในการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์และราษฎรนั้นมีอยู่อย่างจำกัดมาก

ต่อเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติสืบสนองพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงเปิดพื้นที่ในการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์และราษฎรอย่างไม่เคยมีมาก่อนในประวัติศาสตร์ นับสำคัญประการหนึ่งที่อาจเป็นเหตุผลสำคัญของการเปิดพื้นที่ดังกล่าวคือเมื่อครั้งทรงดำรงอยู่ในภิกขุภาวะ พระบาทสมเด็จพระ



พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความคุ้นเคยกับบรรดาราชกรรสามัญเป็นอย่างดี และความคุ้นเคยนี้เองจึงน่าจะส่งผลให้พระองค์ทรงรู้สึกว่าการของพระองค์นั้นไม่ใช่คนอื่นคนไกล และการที่จะมีพระราชปฏิสันถารกับราชกรรสามัญนั้นก็ไม่ใช่เรื่องต้องห้ามแต่อย่างใดด้วย เพราะฉะนั้นจึงส่งผลให้เนื้อความในประกาศหลายฉบับเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามที่จะโน้มน้าวพระองค์จากพระราชสถานะอันสูงลงไปหาสามัญชน ดังเช่น การตราตัวบทกฎหมายต่างๆ ซึ่งได้เสนอไปแล้วว่าในอดีตนั้นถือเป็นเรื่องต้องห้ามเฉพาะแต่ในหมู่ชนชั้นสูงให้ได้รับทราบเท่านั้น ราชกรรสามัญมิได้มีโอกาสที่จะรับทราบกฎหมาย แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกลับทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการเผยแพร่กฎหมายต่างๆ ออกเป็นประกาศเพื่อสื่อสารให้ประชาชนได้รับรู้รับทราบโดยทั่วกัน และยังพระราชทานอรรถาธิบายถึงที่มาที่ไปของการออกกฎหมายแต่ละฉบับให้ราชกรรสามัญได้รับทราบด้วยว่ากฎหมายเหล่านั้นมิใช่พระบรมราชโองการที่ออกโดยถือเอาความเป็นเจ้าเป็นใหญ่แห่งความเป็นพระมหากษัตริย์ในการประกาศ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคำนึงถึงเหตุและผลทั้งปวงอย่างถ้วนถี่แล้วจึงได้ตรากำหนดกฎเกณฑ์ดังกล่าวขึ้นมา เช่น **ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องผัวขายเมีย บิดามารดาขายบุตร** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547) ที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อพุทธศักราช 2410

ประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นยังเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงความเต็มพระราชหฤทัยที่จะเปิดพื้นที่ในการสื่อสารระหว่างพระองค์และราชกรรสามัญกลุ่มประกาศที่ว่าด้วยการถวายฎีกา ดังจะเห็นได้ชัดว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกอย่างน้อยที่สุดคือนับตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมาที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ราชกรรสามัญทั้งปวงได้มีโอกาสทูลเกล้าฯ ถวายฎีการ้องทุกข์ในเรื่องราวต่างๆ และประกาศกลุ่มที่เกี่ยวกับการถวายฎีกานั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นหลายฉบับต่อเนื่องกันตลอดรัชสมัย หากพิจารณาจากกลุ่มประกาศที่เกี่ยวกับการถวายฎีกา ตั้งแต่ประกาศฉบับแรกคือ **ประกาศเรื่องถวายฎีกา** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547) ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อพุทธศักราช 2396 จนถึงประกาศฉบับสุดท้าย คือ **ประกาศห้ามมิให้เขียนหนังสือทูลเกล้าฯ ถวายด้วยหมึกดินสอที่จืดจาง** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547) ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อพุทธศักราช 2408 โดยลำดับนั้นก็จะพบสิ่งที่น่าสนใจอยู่สองประการ ดังจะนำเสนอความต่อไปนี้

ประการแรก คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสื่อสารถึงน้ำพระราชหฤทัยอย่างชัดแจ้งของพระองค์ ที่จะลดอุปสรรคในการทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาต่อพระองค์ เหตุผลสำคัญประการหนึ่งน่าจะเป็นเพราะทรงตระหนักดีว่าโบราณราชประเพณีที่สั่งสมมาตลอดระยะเวลาหลายร้อยปีแห่งการที่ชนชาติไทยมีพระมหากษัตริย์อันทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจอันสิทธิ์ขาดนั้น ย่อมที่จะก่อให้เกิดความไม่คุ้นเคยระหว่างราชกรรสามัญและพระมหากษัตริย์ จนอาจจะทำให้ราชกรรสามัญเกิดความรู้สึกไม่แน่ใจว่าจะสามารถทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาโดยตรงต่อองค์พระประมุขของพวกเขาเหล่านั้นได้จริงๆ เพราะฉะนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้พระราชนิพนธ์ประกาศเพื่อสื่อสารให้บรรดาราชกรรสามัญทั้งหลายได้รับรู้ว่าทรงพระราชอุตสาหะอย่างเต็มที่ที่จะทำให้การถวายฎีกาเป็นไปโดยสะดวก ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขยายเวลาในการทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา จากที่เคยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ราชกรรสามัญทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาได้ 4 ครั้งต่อเดือน ก็ทรงเพิ่มให้เป็นว่าราชกรรสามัญสามารถทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาเมื่อใดหรือเวลาใดก็ได้ โดยจะทูลเกล้าฯ ถวายด้วยตนเองหรือจะฝากผู้หนึ่งผู้ใดที่มีตำแหน่งเฝ้าฯ มาทูลเกล้าฯ ถวายก็ได้ และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชหฤทัยคำนึงถึงราชกรรสามัญที่ไม่มีผู้ใดจะคอยช่วยเหลือเมื่อต้องทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา จึงทรงกำหนดอย่างชัดเจนว่าราชกรรสามัญนั้นสามารถมาคอยพระองค์ที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ได้ เป็นการลดอุปสรรคอันทำให้ราชกรรสามัญสามารถทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาได้โดยสะดวกขึ้นดังนี้เป็นต้น

ประการที่สอง คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชอุตสาหะที่จะให้การถวายฎีกาของราชกรรสามัญบรรลุวัตถุประสงค์ของการสื่อสารโดยแท้จริง กล่าวคือ ทรงแนะนำวิธีการต่างๆ ที่จะทำให้น้ำพระทัยในการถวายฎีกาของราชกรรสามัญชัดแจ้งและตรงประเด็น เพื่อที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้พระราชทานความช่วยเหลือในกรณีนั้นๆ ได้อย่างเต็มที่ หลักฐานอันเป็นที่ประจักษ์ถึงน้ำพระราชหฤทัยในข้อนี้คือการที่พระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้

เจ้าพนักงานกรมล้อมพระราชวังอ่านทวนซ้ำให้แก่ราษฎรที่ไม่รู้หนังสือทั้งหลายๆ ครั้นว่ามีเนื้อความตรงกับที่ตนเองต้องการจะกราบบังคมทูลหรือไม่ แล้วจึงให้ลงลายมือชื่อของตนเพื่อเป็นเครื่องยืนยันและยังทรงเน้นย้ำมิให้ประชาชนทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาที่เขียนด้วยหมึกที่จืดจาง เพราะจะทำให้เนื้อความไม่ชัดอีกด้วย

พื้นที่ในการสื่อสารระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะเรื่องของการร้องทุกข์เท่านั้น เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตในการที่จะให้ราษฎรได้ถวายฎีกากราบบังคมทูลถามเรื่องที่เล่าลือกันอยู่ได้ จึงเป็นเครื่องยืนยันว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะต้องทรงมี “คำตอบ” สำหรับเรื่องที่ราษฎรนั้นกราบบังคมทูลถามมา เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ในเรื่องการเปิดพื้นที่ให้สถาบันพระมหากษัตริย์และประชาชนได้มีโอกาสสื่อสารกันอย่างเป็นทางการ มีระเบียบปฏิบัติที่ปฏิบัติได้จริง ซึ่งเกิดขึ้นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ไทยในรัชสมัยนี้

การเปิดพื้นที่ทางการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์และราษฎรของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มีลักษณะคล้ายคลึงกับพื้นที่สาธารณะทางการสื่อสารของฮาเบอร์มาส (Habermas) ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ผู้คนในสังคมมีอิสระในการสื่อสาร เป็นพื้นที่อันสำคัญซึ่งเชื่อมโยงประชาสังคมกับภาครัฐเข้าไว้ด้วยกัน เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวนี้เป็นพื้นที่ที่เปิดกว้างให้ทุกคนในสังคมเข้ามาร่วมสร้างความคิดเห็นร่วมกัน (ชวิตรา ตันติมาลา, 2560) ลักษณะดังกล่าวนี้เริ่มต้นขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยการที่พระองค์มีพระบรมราชานุญาตให้ราษฎรทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาในเรื่องต่างๆ ได้โดยที่ไม่ต้องมีอุปสรรคใดเป็นเครื่องกีดขวาง หากจะตั้งเป็นคำถามชวนให้พิจารณาต่อไปว่า แล้วในยุคสมัยนั้นประชาชนสามารถที่จะทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาเรื่องต่างๆ ได้ถึงพระเนตรพระกรรณของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจริงหรือไม่ หรือประกาศเกี่ยวกับการถวายฎีกาที่ทรงพระราชนิพนธ์ออกมานั้นเป็นการสื่อสารทางการเมืองที่ต้องการจะสร้างภาพลักษณ์ของความใกล้ชิดกับราษฎรในฐานะกษัตริย์ยุคใหม่ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเท่านั้น ข้อกังขาเหล่านี้ย่อมสามารถที่จะอธิบายได้ด้วยการพิจารณาว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นทรงพระราชนิพนธ์ประกาศว่าด้วยการถวายฎีกาขึ้นหลายฉบับ และแต่ละฉบับที่มีการประกาศมาโดยลำดับนั้นล้วนแล้วแต่แสดงให้เห็นว่า ฎีกาทั้งหลายที่บรรดาราษฎรนั้นทูลเกล้าฯ ถวายนั้นถึงเบื้องพระยุคลบาทจริง จึงได้พระราชทานคำแนะนำต่างๆ แก่ประชาชนได้อย่าง “ตรงจุด” เช่นว่า ควรเขียนฎีกาอย่างไร ด้วยภาษาอย่างไร หรือด้วยหมึกอย่างไรจึงจะเหมาะสมดังนี้ เป็นต้น เพราะหากแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทอดพระเนตรฎีกาเหล่านั้นด้วยพระองค์เอง ย่อมเป็นเรื่องยากยิ่งที่จะทรงทราบรายละเอียดเล็กน้อยที่ปรากฏในฎีกาของราษฎรเช่นนี้

พระราชวิริยะในการเปิดพื้นที่สาธารณะทางการสื่อสารของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังสะท้อนออกมาผ่านความพยายามในการ “อำนวยความสะดวก” ในการทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา ดังปรากฏรายละเอียดซึ่งจะนำมาสรุปในที่นี้พอสังเขปอีกครั้งหนึ่งว่า ทรงเปลี่ยนแปลงจากการกำหนดเวลาและสถานที่ในการถวายฎีกาเดือนละ 4 ครั้ง เป็นการที่ราษฎรจะทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา ณ ที่ใดเวลาใดก็ได้ โดยที่พระองค์เองก็มีได้ทรงคำนึงหรือทรงถือว่าสิ่งเหล่านั้นจะเป็นที่ระคายเคืองเบื้องพระยุคลบาทเลย พระราชจริยวัตรนี้จึงถือได้ว่า เป็นมิติใหม่ของการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์และราษฎรในประวัติศาสตร์ไทย และเมื่อพิจารณาต่อไปว่า แม้ในห้วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงสังคมให้พร้อมต่อการก้าวไปสู่ความเป็นส่วนหนึ่งของสากลโลกจะยังมีอยู่ในวงจำกัด ด้วยว่าสังคมไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับราษฎรสามัญนั้น มิได้ประสบกับความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงมาช้านาน หากแต่ในรัชสมัยต่อมาคือรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินสามพระองค์ที่ทรงครองสิริราชสมบัติ และไว้ซึ่งพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ต่อมานั้น พัฒนาการของการพิมพ์นั้นมีมากขึ้นเรื่อยๆ พร้อมกับที่พื้นที่ในการสื่อสารของพลเมืองก็มีหลากหลายมากขึ้น พื้นที่ในการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์และราษฎรที่เป็นลายลักษณ์อักษรจึงมิได้จำกัดอยู่ในแค่รูปของการถวายฎีกา แต่อยู่ในรูปของงานเขียนต่างๆ จำนวนมาก และค่อยๆ คลี่คลายให้มีเสรีภาพในการ

แสดงความคิดเห็นมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่กิจการหนังสือพิมพ์เจริญขึ้นมาก ควบคู่ไปกับการที่การโต้ตอบกันระหว่างชนชั้นปกครองและผู้อยู่ใต้ปกครองในเวลานั้นก็เกิดขึ้นตามไปด้วย บรรยายการสื่อสารเช่นนี้เป็นเรื่องยากยิ่งที่จะเกิดขึ้นได้ในระบอบการปกครองที่พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระบรมราชากลิตีและพระราชสถานะอันสูง หากแต่เกิดขึ้นแล้วโดยแท้จริงในประวัติศาสตร์ของไทย และเมื่อมองย้อนกลับไปจะพบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้เองที่ทรงเป็นผู้ริเริ่มเปิดพื้นที่ดังกล่าวให้ราษฎรและพระมหากษัตริย์ได้มีพื้นที่ในการสื่อสารซึ่งกันและกัน และเป็นการเปลี่ยนแนวพระราชวิเทศব্যในการวางพระบรมราชโองบายในด้านต่างๆ ที่เป็นไปในเชิงมนุษยนิยมและเสรีนิยมมากขึ้น และยังปรากฏเด่นชัดขึ้นในรัชสมัยต่อมา

## 2.2 ประกาศพระราชนิพนธ์ที่มีประเด็นการสื่อสารด้านเศรษฐกิจ

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นรัชสมัยที่ถือว่ามีความสำคัญที่พลิกโฉมหน้าของการเศรษฐกิจไทยไปตลอดกาลนั่นคือการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษ เมื่อพิจารณาประกาศที่มีการพระราชนิพนธ์ออกมาในช่วง 4 – 5 ปีแรกของรัชกาล (ก่อนพ.ศ.2398) จะพบว่าแทบจะไม่มีประกาศที่เกี่ยวข้องกับการด้านเศรษฐกิจอยู่เลย หากแต่เมื่อพิจารณาประกาศที่พระราชนิพนธ์ขึ้นตั้งแต่พุทธศักราช 2399 เป็นต้นไป จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศที่เกี่ยวข้องกับการเศรษฐกิจเป็นจำนวนมากอย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากพุทธศักราช 2398 เป็นปีที่กรุงอังกฤษได้ส่งเซอร์ จอห์น เบาว์ริง เข้ามาทำสนธิสัญญาเบาว์ริงซึ่งส่งผลให้ระบบเศรษฐกิจไทยกลายเป็นระบบการค้าเสรีและข้าวได้กลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญ (ประภัสสร บุญประเสริฐ, 2552) เพราะฉะนั้นจึงปรากฏว่า “ข้าว” ได้กลายเป็นประเด็นที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีประกาศพระราชนิพนธ์ถึงสมเด็จมอตลอดรัชสมัย พร้อมกันนี้ด้วยเหตุที่เกิดการปรับปรุงระบบภาษีอากร จึงทำให้ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศเกี่ยวกับภาษีอย่างสม่ำเสมอ นอกเหนือจากนั้นยังทรงพระราชนิพนธ์ประกาศเกี่ยวกับแนวทางการปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวไทยและชาวต่างชาติที่เข้ามาประกอบอาชีพหรือค้าขายอยู่ในแผ่นดินสยามเวลานั้นด้วย

การพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้มีการเปิดระบบการค้าเสรีกับชาติตะวันตกนั้น ส่งผลให้การค้าของไทยขยายตัวขึ้นอย่างกว้างขวางอย่างไม่เคยมีมาก่อน สินค้าบางชนิดเช่น ข้าว ซึ่งไม่เคยเป็นสินค้าส่งออกหลักก็กลายมาเป็นที่ต้องการของชาวต่างประเทศ ราคาข้าวจึงพุ่งสูงขึ้นตามหลักของกลไกราคา จนเป็นเหตุให้มีราษฎรบางคนต้องซื้อข้าวที่มีราคาแพง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระราชนิพนธ์ประกาศเกี่ยวกับข้าวขึ้นหลายฉบับ เช่น **ประกาศเตือนสติผู้ซื้อข้าว ขายข้าว** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547) ในปีพุทธศักราช 2399 และในปีพุทธศักราช 2407 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศขึ้นอีกสองฉบับ ฉบับหนึ่งคือ **ประกาศว่าด้วยเรื่องราคาข้าว** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547) ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงแนวพระราชดำริว่าการค้าขายควรจะปล่อยให้ไปตามกลไกราคาโดยที่ภาครัฐไม่จำเป็นต้องเข้าไปมีนโยบายแทรกแซงจัดการมากนัก ซึ่งสอดคล้องกับหลักเสรีนิยมทางการค้าซึ่งเจริญขึ้นอย่างมากในโลกตะวันตก และอีกฉบับหนึ่งคือ **ประกาศพระราชทานโอวาทแก่ผู้ซื้อข้าว ขายข้าว** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547) ซึ่งทรงสื่อสารแนวพระราชดำริว่าเมื่อข้าวเกิดราคาแพงขึ้นแล้วก็จะทำให้บรรดาผู้ยากจนเจ็บใจไม่มีอันจะกินไปผกชิงวิ่งราว ประพฤติตนเป็นโจรขโมยเป็นจำนวนมากทำให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อน หากแม้ว่าพ่อค้าข้าวไม่โกงราคาข้าวให้สูงมากจนเกินไปก็จะยังพอให้บรรดาคนยากคนจนได้มีโอกาสซื้อข้าวกินได้ในราคาที่สมควร เมื่อมีกินแล้วก็ไม่ต้องประพฤติผิดเป็นประการต่างๆ จะเห็นได้ว่านอกจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชนิพนธ์ประกาศแต่ละฉบับขึ้นตามสถานการณ์ของบ้านเมืองแล้ว ยังทรงเข้าพระราชหฤทัยถึงผู้คนทุกกลุ่มที่ทรงมุ่งเน้นที่จะสื่อสารด้วย

แนวทางการปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวไทยและชาวต่างชาติที่เข้ามาประกอบอาชีพหรือค้าขายอยู่ในแผ่นดินสยามเวลานั้นด้วย จึงจะยกตัวอย่างประกาศเรื่องอื่นๆ ที่อยู่ในขอบเขตของประเด็นการสื่อสารด้านเศรษฐกิจขึ้นประกอบการอธิบายเพิ่มเติม ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล็งเห็นว่า ความแตกต่างทางวัฒนธรรมนั้นอาจจะทำให้ชาวไทยและชาวตะวันตกเกิดความบาดหมางกันได้ จึงได้ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศว่าด้วยการประพจน์ต่อฝรั่งเศส อังกฤษ และอเมริกันที่มาอยู่เมืองไทย เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติต่อชาวตะวันตกอย่างมีอารยะ นอกจากนี้ยังได้ทรงตราประกาศว่าด้วยเขตที่ซึ่งฝรั่งเศสเช่าหรือซื้อได้ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547,) เพื่อให้ชาวตะวันตกได้รับทราบถึงสิทธิของตนต่อการเช่าหรือซื้อที่ดินในพระราชอาณาเขต และเมื่อมีกิจการของชาวตะวันตกเจริญขึ้นในสยาม จึงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ราษฎรสามารถรับจ้างชาวตะวันตกได้ ดังความปรากฏใน ประกาศอนุญาตให้ชาวกรุงฯ รับจ้างฝรั่งได้ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547,) และประกาศอนุญาตให้คนในบังคับสยามรับทำงานของกงสุลอังกฤษได้ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547,)

และเมื่อปริมาณการค้าระหว่างประเทศมากขึ้นอันเป็นผลมาจากการเปิดเสรีทางเศรษฐกิจ จึงปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงใช้ประกาศเป็นเครื่องมือในการสื่อสารเพื่อสยบข่าวลือที่เกิดขึ้นด้วย เพราะปริมาณการค้าที่เพิ่มมากขึ้นนั้นทำให้ชาติตะวันตกต้องบรรทุกสินค้าลงเรือขนาดใหญ่ อันอาจทำให้ราษฎรทั่วไปเกิดความตื่นตระหนกได้ว่าจะเกิดสงครามกับชาติตะวันตกขึ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงพระราชนิพนธ์ ประกาศห้ามมิให้คนตื่นข่าวเรื่องเรือรบไปมา (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547,) เพื่อไม่ให้ราษฎรตื่นตกใจกับเรื่องดังกล่าว นอกจากนี้ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการใช้เหรียญต่างประเทศในการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการได้ ดังความปรากฏใน ประกาศให้ใช้เงินเหรียญนอก (ครั้งที่ 1) (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547) ความทราบถึงเบื้องพระยุคลบาทพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า การเปิดเสรีทางการค้านั้น ยังมีราษฎรจำนวนหนึ่งเกิดความไม่คุ้นชิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการต่างๆ ด้วยเงินเหรียญจากชาวต่างชาติ แม้ว่าจะมีประกาศเรื่องเงินเหรียญนี้ขึ้นมาแล้วฉบับหนึ่ง แต่ความไม่คุ้นชินของราษฎรเช่นที่ว่านั้นก็ยังทำให้เกิดอุปสรรคต่างๆ ในการค้าขาย จึงทรงพระราชนิพนธ์ประกาศให้ใช้เงินเหรียญนอก (ครั้งที่ 2) (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547) ขึ้น และแสดงแนวพระราชดำริว่าทรงเล็งเห็นถึงประโยชน์ของการใช้เงินเหรียญในการค้าขายทั่วไป เพราะจะทำให้การเศรษฐกิจของประเทศเจริญ เช่นเดียวกับบ้านเมืองอื่นๆ ที่ได้มีการค้าขายกับชาติตะวันตกอย่างกว้างขวางมาาก่อนหน้านี้แล้ว

### 2.3 ประกาศพระราชนิพนธ์ที่มีประเด็นการสื่อสารด้านสังคมและวัฒนธรรม

ประกาศพระราชนิพนธ์ที่มีประเด็นการสื่อสารด้านสังคมและวัฒนธรรมนั้นสามารถแบ่งเป็นประเด็นแยกย่อยได้หลายประเด็นด้วยกัน สำหรับในการศึกษาครั้งนี้จัดประเด็นย่อยการสื่อสารของประกาศพระราชนิพนธ์ออกเป็น 4 ประเด็นด้วยกัน คือประเด็นเกี่ยวกับคุณภาพชีวิต ประเด็นเกี่ยวกับการพระศาสนา ประเด็นเกี่ยวกับภาษาและวัฒนธรรม และประเด็นเกี่ยวกับการพระราชสำนัก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงต้องนำพาสังคมให้เกิดการพัฒนาในแง่ของคุณภาพชีวิต ที่มีได้หมายความว่าถึงสิ่งที่เป็นกายภาพ เช่น สาธารณูปโภคพื้นฐานโดยทั่วไปเท่านั้น แต่ยังต้องรวมถึงวิถีชีวิตอันจะส่งผลต่อการดำเนินชีวิตและระเบียบอันดีของสังคม ซึ่งเป็นปัจจัยด้านนามธรรมอีกด้วย (วิไลเลขา ถาวรธนาสาร, 2552 และ พัส วิสิริ เปรมกุลนันท์, 2560) เพราะฉะนั้นประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเพื่อสื่อสารเกี่ยวกับประเด็นด้านคุณภาพชีวิต จึงครอบคลุมเกี่ยวกับวิถีในการดำรงชีวิตอย่างเหมาะสม ทั้งเรื่องสุขอนามัย ความปลอดภัย สวัสดิภาพ ตลอดจนการรับมือกับความเชื่อและปรากฏการณ์ธรรมชาติอย่างสมเหตุสมผลตามหลักวิทยาศาสตร์ เช่น เมื่อพุทธศักราช 2399 ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศทรงตักเตือนไม่ให้ทิ้งศพสัตว์ลงในน้ำ แลให้ทอดเตาไฟอย่าให้เป็นเชื้อเพลิง แลให้คิดทำลัมลัทธิรักษาเรือน (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547) ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศดาวทางขึ้นอย่าให้วัดก (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547) เมื่อพุทธศักราช 2401 และทรงพระราชนิพนธ์ประกาศห้ามมิให้แต่งตัวเด็กด้วยเครื่องทองเงินแล้วปล่อยไปเที่ยวโดยลำพัง (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547) เมื่อพุทธศักราช 2409

สำหรับประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเพื่อสื่อสารประเด็นเกี่ยวกับการพระศาสนานั้น พระองค์ทรงพระราชดำริว่า ภิกษุในสังคมไทยเวลานั้นหย่อนยานในวัตรปฏิบัติเป็นอันมาก ด้วย



เหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระราชหฤทัยในการพระศาสนาประกอบกับที่ทรงดำรงอยู่ในภิกขุภาวะเป็นระยะเวลายาวนานถึง 27 ปี เป็นเหตุให้ทรงแม่นยำแตกฉานในพระธรรมวินัย และทรงทราบความเป็นไปในวงการสงฆ์เวลานั้นเป็นอย่างดี จึงปรากฏว่าเรื่องเกี่ยวกับการพระศานานันั้นทรงถือว่าเป็นพระราชภาระในการพระราชนิพนธ์ประกาศในการสื่อสารเพื่อจัดระเบียบและสร้างบรรทัดฐานที่ดีให้แก่วงการสงฆ์ตลอดรัชสมัย ดังปรากฏเป็นพระราชนิพนธ์ประกาศหลายฉบับตั้งแต่ต้นรัชกาล คือ **ประกาศห้ามไม่ให้ชักล้อแลขวนภิกษุสามเณรประพุดตือนาจาร** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547) ที่ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อพุทธศักราช 2396 เป็นต้น

นอกเหนือจากราชการงานเมืองทั่วไปแล้ว ยังปรากฏว่าทรงพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ เพื่อสื่อสารสร้างความเข้าใจในเรื่องภาษาและศิลปวัฒนธรรมอยู่เนืองๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือด้านการใช้ภาษาให้ถูกต้อง เช่น **ประกาศให้ใช้คำว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตามเกียรติยศ** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547) ที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อพุทธศักราช 2395 **ประกาศให้ใช้คำ กับ, แก่, แต่, ต่อ, ใน, ยังในที่ควร** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547) ที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อพุทธศักราช 2402 พร้อมกันนี้ยังปรากฏประกาศอีกกลุ่มหนึ่งที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเพื่อพระราชทานนามสิ่งก่อสร้างใหม่ๆ ต่างๆ ที่เกิดขึ้นพระราชอาณาเขต เพื่อสื่อสารให้เกิดความเข้าใจตรงกันทั่วทั้งสังคมว่าสิ่งปลูกสร้างนั้นมีชื่อว่าอะไร เช่น **ประกาศให้เรียกคลองวัดชัยพฤกษ์ ว่าคลองมหาสวัสดิ์ คลองเข้าไปพระปฐม ว่าคลองเจดีย์บูชา** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547) พระราชนิพนธ์เมื่อพุทธศักราช 2405 และเมื่อพุทธศักราช 2411 ทรงพระราชนิพนธ์ **ประกาศให้เรียกคลองผดุงกรุงเกษมแลถนนเจริญกรุง** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547) และยังมีประกาศอยู่จำพวกหนึ่งในประเด็นนี้ เป็นประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชนิพนธ์เป็นประจำเกือบทุกปี คือ “ประกาศมหาสงกรานต์” ซึ่งเปรียบเสมือนการประกาศขึ้นปีใหม่ ในบางปีโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงปลายรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงอำนวยการและพระราชทานพระบรมราโชวาทประกอบกับประกาศมหาสงกรานต์อีกด้วย

ประเด็นด้านสังคมและวัฒนธรรมประเด็นสุดท้ายที่ปรากฏอยู่ในประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคือประกาศที่ว่าด้วยกิจการพระราชสำนัก ด้วยความที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงมีฐานพระราชอำนาจอันมั่นคงในราชสำนักมาก่อน เป็นเหตุให้ต้องทรงจัดระเบียบความเป็นไปในราชสำนักให้มีความเหมาะสมและเป็นไปอย่างมีศิลปวิธีให้การในพระราชสำนักนั้นสอดคล้องกับแนวพระราชดำริและไม่สร้างความขัดแย้งต่อกลุ่มบุคคลที่มีอิทธิพลในราชสำนักมาแต่เดิม และทรงสามารถที่จะอธิบายกิจการในพระราชสำนัก เช่น พระราชพิธีต่างๆ หรือวันสำคัญต่างๆ ของชาติให้เป็นທີ່เข้าใจแก่ประชาราษฎรตลอดจนชาวต่างชาติโดยทั่วไป และทรงมองเห็นจุดเด่นจุดด้อยของสังคมนาฬิกาที่ทรงคุ้นเคยมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ จึงทำให้ทรงสามารถที่จะมีพระบรมราโชบายให้ปรับปรุงสิ่งต่างๆ อันเป็นกิจการพระราชสำนักให้สมควรแก่ยุคสมัยได้เป็นอย่างดี จึงปรากฏว่ามีประกาศพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับกิจการด้านพระราชสำนักหลายฉบับเป็นพระราชนิพนธ์ที่มีลักษณะเป็นพระบรมราโชบายเรื่องต่างๆ ชี้แจงแก่ประชาราษฎรโดยทั่วไปตลอดรัชสมัย เช่น **ประกาศพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547)

### 3. วิธีการพระราชนิพนธ์ประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

จากการศึกษาประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพบว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้สื่อสารที่ทรงพระปรีชาสามารถในการพระราชนิพนธ์ยิ่ง ด้วยเพราะพระองค์ได้ทรงใช้ลีลาภาษาที่มีลักษณะเฉพาะ เหมาะสมต่อกลุ่มผู้รับสารและเนื้อความที่จะทรงพระราชนิพนธ์ประกาศขึ้น

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ลีลาภาษาที่หลากหลายในการพระราชนิพนธ์ประกาศเนื่องจากประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นมีประเด็นต่างๆ หลากหลายและทรงสื่อสารประเด็นสำคัญในประกาศเหล่านั้นไปสู่ผู้รับสารหลายกลุ่ม

จากการศึกษาพบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ลีลาภาษาคือ

1) **ทรงใช้ภาษาที่ชัดเจน (Clarity)** พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศทุกฉบับด้วยภาษาที่ชัดเจนเป็นที่เข้าใจได้ง่ายในสมัยนั้น ประกาศฉบับใดที่มีลักษณะเป็นพระบรมราชาธิบายก็จะเน้นรายละเอียดจำนวนมากแต่ก็มีการจัดสรรถ้อยคำและสัมพันธภาพของถ้อยความเป็นอย่างดี ประกาศฉบับใดเป็นถ้อยความชนิดแจ้งให้ทราบพระองค์ก็จะทรงพระราชนิพนธ์โดยพระราชทานอรรถาธิบายแต่เพียงสั้นๆ ให้เหมาะสมกับเนื้อความของประกาศเหล่านั้น และสังเกตได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ภาษาที่สามารถสื่อความหมายได้ชัดเจนกับกลุ่มผู้รับสาร เป็นต้นว่า หากประกาศฉบับใดพระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะสื่อสารลงไปสู่ประชาชนให้ได้รับข้อมูลเหล่านั้นโดยถ้วนทั่ว ก็จะทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นด้วยภาษาง่ายๆ อันเป็นที่เข้าใจได้ง่ายสำหรับชาวบ้าน และยังทรงสอดแทรกพระราชอารมณ์ขันเอาไว้ด้วย ดังจะยกตัวอย่างจาก **ประกาศเตือนสติคำที่เรียกว่าขากศพ** พระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อพุทธศักราช 2401 (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547)

2) **ทรงใช้ถ้อยคำสำนวนที่ถูกต้อง (Purity)** พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิถีพิถันเกี่ยวกับเรื่องการใช้ภาษาไทยเป็นอย่างยิ่ง เนื่องด้วยทรงพระปรีชาญาณรอบรู้ทางด้านภาษาศาสตร์เป็นอย่างดี เป็นเหตุให้ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่เกี่ยวกับการใช้ภาษาเป็นอย่างมาก คุณลักษณะประการนี้ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสะท้อนอยู่ในการใช้ภาษาในการพระราชนิพนธ์ประกาศของพระองค์ ที่มีการใช้ถ้อยคำที่สละสลวย ถูกต้อง ไม่ใช่คำซ้ำซากพึมพำหรือเรียงลำดับเนื้อความแบบขาดสัมพันธภาพ เช่น **ประกาศให้ใช้คำ ต่อ แลคำ ตาย** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547) พระราชทานพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับการใช้คำต่อ (คำเชื่อม) และการใช้คำว่าตายสำหรับผู้มีฐานันดรศักดิ์ต่างๆ พร้อมกันนี้ยังได้มีพระราชปรารภเกี่ยวกับการใช้คำว่าทรงนำหน้ากริยาราชศัพท์ว่าเป็นไวยากรณ์ที่ไม่ถูกต้อง ซึ่งกฎหมายภาษาที่ห้ามใส่คำว่าทรงหน้าคำกริยาราชศัพท์นี้ก็ยังคงใช้อยู่ตามมาตรฐานของราชบัณฑิตยสถานในปัจจุบัน ประกาศนี้ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อพุทธศักราช 2411

3) **ทรงใช้ภาษาสร้างความประทับใจ (Impressiveness)** หมายถึงการสร้างความรู้สึกร่วมระหว่างคู่สื่อสาร ที่ผู้ส่งสารจะต้องสร้างความรู้ให้ผู้รับสารมีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับผู้ส่งสาร จึงนับได้ว่าเป็นความท้าทายในการสื่อสารประการหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชสถานะของการเป็นผู้ส่งสารจะต้องสร้างความรู้สึกรู้เข้าใจประชาชนในฐานะของการเป็นรับสารมีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับองค์พระมหากษัตริย์ ในที่นี้จะยกตัวอย่างประกาศฉบับหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อปีพุทธศักราช 2400 โดยทรงอนุโมทนากับบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการน้อยใหญ่ที่ได้ร่วมกันนำอิฐมาช่วยกันซ่อมแซมถนนให้กับราษฎร ความในประกาศฉบับนี้แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราชวโรกาสให้กลุ่มคนดังกล่าว “ร่วมบุญ” กับพระองค์ท่านได้ เป็นการยึดโยงความเป็นอันหนึ่งเดียวกันระหว่างพระมหากษัตริย์และผู้ถวายงานรับใช้ใต้เบื้องพระยุคลบาท ความตอนนีปรากฏอยู่ใน**ประกาศแผ่พระราชกุศลซ่อมแซมถนน** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547)

4) **ทรงใช้ภาษาที่เหมาะสม (Propriety)** พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศแต่ละฉบับด้วยภาษาที่เหมาะสม ประกาศฉบับใดที่มีลักษณะความเป็นกฎหมายหรือพระบรมราชโองการให้กระทำการหนึ่งอย่างใดอันจะส่งผลอย่างยิ่งต่อพระราชอาณาจักร ก็จะทรงใช้ภาษาที่มีลักษณะจริงจังเพื่อบ่งชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของประกาศนั้นๆ ในฐานะพระบรมราชโองการของพระเจ้าแผ่นดิน เช่น **พระราชบัญญัติกฎหมายท้องน้ำ, บุกรุก, ห้ามยิงปืน, และการเที่ยวอาละวาดของความกะลาสี** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547) พระราชนิพนธ์เมื่อพุทธศักราช 2403 แต่ถ้าหากประกาศฉบับใดที่มีเนื้อความเป็นพระราชพรรณนาหรือพระราชปรารภเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่ไม่สู้จะเป็นเรื่องสลักสำคัญนัก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็จะทรงใช้ภาษาที่มีลักษณะเป็นกันเอง เช่น **ประกาศเรื่องพัทลุงวิชนิ** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547) พระราชนิพนธ์เมื่อพุทธศักราช 2411 ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งก็คือ แม้ว่าประกาศพระราชนิพนธ์บางฉบับจะมีลักษณะของความเป็นกฎหมายหรือพระบรมราชโองการ แต่เมื่อมีพระราชประสงค์ที่จะให้ประกาศฉบับนั้นสื่อสารกับราษฎรสามัญของพระองค์แล้ว ก็จะมีการใช้ภาษาที่นุ่มนวลเป็นกันเองลงกับราษฎรด้วย



5) **ทรงใช้ภาษาที่มีชีวิต (Liveliness)** คือการที่ผู้ใช้ภาษาสื่อสารประเด็นให้กับผู้รับสารได้ขบคิดพิจารณาหาความหมายที่ผู้เขียนแฝงเอาไว้ ความตอนนีปรากฏอยู่ในประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เป็นพระบรมราชาธิบายต่างๆ ที่มีลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์ เนื่องจากในสมัยนั้นสังคมไทยยังห่างไกลวิถีคิดในเชิงวิทยาศาสตร์อยู่มาก วิธีของบรรดาราชกรรสามัญยังคงผูกติดกับความเชื่อแต่โบราณ เป็นต้นว่าไสยศาสตร์และโชคลางต่างๆ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงใช้พระบรมราชาธิสิทธิ์หรือถือเอาพระปรีชาญาณในด้านวิทยาการต่างๆ มาเป็นเครื่องหาเหตุให้น้ำใจความเชื่อของราษฎร แต่กลับทรงใช้วิธีการค่อยๆ มีพระบรมราชาธิบายในลักษณะของการ “ชวนคิด” ไปเรื่อยๆ ส่งผลให้ประกาศพระราชนิพนธ์ที่เกี่ยวกับเรื่องวิทยาศาสตร์มีลักษณะของการสอนมิใช่การสั่ง และเป็นการสร้างความคิดวิจารณ์ญาณให้แก่ผู้รับสารได้เป็นอย่างดี เช่น เมื่อพุทธศักราช 2404 เกิดดาวหาง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ **ประกาศดาวหางปีระกา ตรัสก** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547) ขึ้น เพื่อสื่อสารให้ประชาชนสามารถจับมือได้กับการปรากฏของดาวหางได้อย่างเป็นเหตุเป็นผลตามหลักวิทยาศาสตร์

นอกจากนี้ การพระราชนิพนธ์ประกาศแต่ละฉบับนั้นมีโครงสร้างของข้อความที่มีลักษณะแตกต่างกันออกไปด้วย โครงสร้างข้อความที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ในการพระราชนิพนธ์ประกาศนั้นมีลักษณะสอดคล้องกับโครงสร้างข้อความ 7 ประการ ได้แก่

1) **โครงสร้างข้อความแบบเรียงลำดับเหตุการณ์** คือทรงพระราชนิพนธ์เป็นอรรถาธิบายความตามลำดับให้ผู้รับสารเห็นถึงความเป็นมาของเรื่องนั้นๆ ก่อนที่จะทรงพระราชนิพนธ์ส่วนที่เป็นเนื้อความหลัก ประกาศที่มีลักษณะดังนี้เช่น **ประกาศยกเลิกการยิงกระสุนเลื่อนญาติให้ราษฎรเฝ้าได้ในทางเสด็จพระราชดำเนิน** พระราชนิพนธ์เมื่อพุทธศักราช 2400 และ **ต้นประกาศพระราชทานเปลี่ยนที่วิสุงคามสีมาเมืองลพบุรี** พระราชนิพนธ์เมื่อพุทธศักราช 2405 (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547)

2) **การเรียงลำดับพื้นที่** คือโครงสร้างข้อความที่เน้นให้คนเกิดจินตภาพเกี่ยวกับสิ่งที่ผู้ส่งสารกำลังสื่อสารอยู่ โดยเน้นถึงการให้รายละเอียดของสิ่งต่างๆ ที่เป็นองค์ประกอบของประเด็นที่กำลังสื่อสารนั้นว่ามีส่วนที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างไร เช่น เมื่อพุทธศักราช 2404 ทรงพระราชนิพนธ์ **ประกาศเรื่องบรรจุของในพระเจดีย์ที่เขพนมขวิด** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547) ขึ้น

3) **การลำดับเหตุ – ผล** ประกาศที่มีโครงสร้างข้อความเช่นนี้จะมีความเป็นเหตุเป็นผลชวนให้พินิจพิจารณาอยู่โดยเสมอ ประกาศที่มีลักษณะดังนี้ เช่น **ประกาศดาวหางขึ้นอย่าให้วิตก** และ **ประกาศการถือศาสนาแลผู้ที่ถือผิด** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547) พระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อพุทธศักราช 2401

4) **การเรียงขึ้นลงตามลำดับความสำคัญ** เป็นการจัดเรียงลำดับความสำคัญตามความคุ้นเคยต่อประเด็นและตามความสลับซับซ้อนของประเด็น โดยทำให้รู้ว่าแต่ละประเด็นสำคัญอย่างไรเมื่อเปรียบเทียบกับประเด็นอื่นๆ ซึ่งจะทำให้ผู้รับสารรู้สึกว่แต่ละประเด็นนั้นมีความสำคัญอย่างไรเมื่อเปรียบเทียบกับประเด็นอื่นๆ ประกาศที่มีลักษณะดังนี้ เช่น **ประกาศไม่ทรงติเตียนคน 4 จำพวก** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547) พระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อพุทธศักราช 2397

5) **การลำดับแบบหาทางแก้ไข** เป็นการใช้โครงสร้างข้อความที่มีการลำดับลักษณะของปัญหา สาเหตุของปัญหา และการเสนอแนวทางแก้ไขปัญหานั้นเอาไว้อย่างเป็นระบบและเป็นรูปธรรม ประกาศที่มีลักษณะดังกล่าว เช่น **ประกาศไม่ให้จำหน่ายข้าวออกไปนอกประเทศ** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547) พระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อพุทธศักราช 2407

6) **การลำดับแบบดูแรงจูงใจ** เป็นการให้ลำดับของการเรียงความสนใจตามความจำเป็น ความต้องการ โดยการตอบสนองต่อความจำเป็นและความต้องการนั้น เช่น เมื่อพุทธศักราช 2405 ณ วันพฤหัสบดี เดือน 11 ขึ้น 2 ค่ำ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศขึ้นสองฉบับ คือ **ประกาศห้ามมิให้นับอัฐโสฬสลงที่พื้นแข็งๆ** และ **ประกาศขยายสถานที่จำหน่ายแลรับกะแป้อัฐโสฬส**

7) การลำดับแบบเรียงหัวข้อ เป็นการแยกแยะเนื้อเรื่องทั้งหมดให้เป็นหัวข้อย่อยๆ และเรียงลำดับโดยไม่มีหลักเกณฑ์ตายตัว ลักษณะการเรียงลำดับเนื้อความแบบนี้ปรากฏอยู่บ้างในประกาศพระราชนิพนธ์บางฉบับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลักษณะของโครงสร้างข้อความต่อไปนี้มักปรากฏอยู่ในกลุ่มประกาศเกี่ยวกับมหาสงคราม ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์เป็นประจำทุกปี ซึ่งเจตนาสำคัญที่เกิดขึ้นในแต่ละปีตามลำดับไปเนื่องจากประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นมีประเด็นต่างๆ หลากหลายและทรงสื่อสารประเด็นสำคัญในประกาศเหล่านั้นไปสู่ผู้รับสารหลายกลุ่ม

เพราะฉะนั้นจึงส่งผลให้การพระราชนิพนธ์ประกาศแต่ละฉบับนั้นมีโครงสร้างของข้อความที่มีลักษณะแตกต่างกันออกไปซึ่งล้วนแล้วแต่มีความเหมาะสมในการพระราชนิพนธ์ประกาศแต่ละฉบับ

พร้อมกันนี้ยังปรากฏการใช้ภาพพจน์ในการสื่อสารผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคือภาพพจน์แบบอุปมาและอุปลักษณ์ ในขณะที่ภาพพจน์อื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นสัทพจน์ บุคคลวัต อธิพจน์ อติพจน์ นามนัย และสัญลักษณ์เป็นต้นนั้นไม่พบว่าทรงใช้ในการพระราชนิพนธ์ประกาศแต่อย่างใด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะภาพพจน์ดังกล่าวใช้เพื่อเน้นสุนทรียะในเชิงอารมณ์ของการประพันธ์วรรณคดีมากกว่าที่จะนำมาใช้ในเชิงอธิบายหรือการประกาศกิจการสำคัญอย่างหนึ่งอย่างใดเกี่ยวกับบ้านเมือง จึงมิได้ปรากฏอยู่ในประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตัวอย่างประกาศที่มีการใช้ภาพพจน์อุปมา เช่น พระราชปรารภเรื่องเดินเป็นผู้ว่าราชการเมือง พระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อพุทธศักราช 2406 และ ประกาศห้ามไม่ให้เอาเครื่องประดับทองเงินแต่งกายให้เด็ก ที่ยังไม่รู้จักหลักหลบโจรผู้ร้าย พระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อพุทธศักราช 2409 และตัวอย่างประกาศที่มีการใช้ภาพพจน์อุปลักษณ์ เช่น ประกาศว่าด้วยการเดินเป็นเจ้าเมือง พระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อพุทธศักราช 2406 และ ประกาศห้ามไม่ให้แต่งตัวเด็กด้วยเครื่องทองเงินแล้วปล่อยไปเที่ยวโดยลำพัง พระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อพุทธศักราช 2409

### อภิปรายผล

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศไว้ด้วยพระราชประสงค์อย่างน้อยสองประการคือพระราชประสงค์ที่จะทรงนำพาสังคมไทยให้ก้าวไปสู่ความทันสมัยมากขึ้นตามสถานการณ์ของโลกที่เปลี่ยนแปลงไปประการหนึ่ง และประการที่สองก็คือการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างพระมหากษัตริย์และราษฎรในสภาวะที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้ทรงมีฐานพระราชอำนาจภายในราชสำนักมาแต่เดิม

เพื่อให้เกิดความร่วมมือจากภาคประชาชนโดยตรง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงต้องทรงพระราชนิพนธ์ประกาศที่ครอบคลุมประเด็นต่างๆ โดยทรงพระราชนิพนธ์ประกาศที่มีเนื้อหาทั้งทางด้านการเมืองการปกครอง ด้านการเศรษฐกิจ และด้านสังคมไปตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ด้วยพระองค์มีพระราชหฤทัยมุ่งหมายที่จะให้ประกาศทั้งหลายนั้นเป็นกลไกหนึ่งในการเตรียมความพร้อมสังคมไทยให้เข้าสู่ยุคสมัยใหม่ด้วยความเรียบร้อย อย่างไรก็ตามยังมีประเด็นบางประเด็นที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ถึงอย่างสม่ำเสมอ ได้แก่ เรื่องข้าว เรื่องภาษี เรื่องเกี่ยวกับสิทธิพลเมือง และเรื่องสวัสดิภาพของพลเมืองเป็นต้น โดยปรากฏประกาศที่มีเนื้อความเกี่ยวข้องกับเรื่องเหล่านี้อยู่หลายฉบับอย่างสม่ำเสมอต่อเนื่องกัน ลักษณะดังกล่าวอธิบายได้ด้วยทฤษฎีการกำหนดวาระข่าวสาร ซึ่งอธิบายว่า การเลือกประเด็นเพื่อนำเสนอข่าวสารของสื่อมวลชนนั้นก่อให้เกิดผลในเชิงความคิดต่อประชาชน โดยสามารถเลือกทำให้ประชาชนให้ความสนใจต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือประเด็นใดประเด็นหนึ่งมากกว่าสิ่งหรือประเด็นอื่น อันเป็นผลมาจากปริมาณและความเข้มข้นในการนำเสนอข่าวสารนั้นๆ ของสื่อมวลชนให้โดดเด่นกว่าเรื่องอื่นๆ (ศุภรศมี ฐิติกุลเจริญ, 2554) ในที่นี้จึงถือว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเป็นผู้ส่งสารที่ทรงกำหนดวาระบางประการที่สำคัญขึ้นมาเพื่อให้ประชาชนให้ความสนใจเช่นกัน อย่างไรก็ตามมิได้หมายความว่าพระราชนิพนธ์ประกาศทุกฉบับทรงสอดแทรกพระราชประสงค์เช่นนั้นไว้เสมอไป และก็เป็นเรื่องยากเช่นกันที่จะพิสูจน์ได้ว่าผู้รับสารของพระองค์นั้นจะได้นำเอาประเด็นต่างๆ กลับไปขบคิด หรือประเด็นต่างๆ

เหล่านี้กลายเป็นกระแสของสังคมมากขึ้นเพียงใดเนื่องจากมีข้อจำกัดด้านหลักฐาน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่ชนชั้นได้ปกครองยังรู้หนังสือน้อย และชนชั้นปกครองนั้นรู้หนังสือมากกว่าจึงมีโอกาสดังกล่าวจะได้รับทราบประกาศฉบับต่างๆ มากกว่า หากแต่เมื่อพิจารณาอย่างเป็นธรรมเกี่ยวกับพลวัตของสังคมที่เกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป คือการเปลี่ยนแปลงประเทศไปสู่ความเป็นอารยะมากขึ้น และเป็นรากฐานสำคัญให้เกิดการเติบโตขึ้นอย่างต่อเนื่องในรัชสมัยต่อมา นั้น ก็ย่อมจะปฏิเสธไม่ได้ว่าอย่างน้อยที่สุดก็คือการที่พระบรมราชโองการและพระบรมราชาบายที่มีอยู่ในประกาศหลายฉบับได้นำพาทุกภาคส่วนของสังคมไทยให้ค่อยๆ ปรับตัวท่ามกลางกระแสความผันผวนของสถานการณ์โลกไปได้นั่นเอง

เมื่อกล่าวถึงวิธีการพระราชานิพนธ์ประกาศจะพบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศโดยใช้ลีลาภาษาที่ประกอบไปด้วยความชัดเจน (Clarity) ประกอบเข้ากับสำนวนโวหารที่ถูกต้อง (Purity) จึงทำให้ประกาศพระราชนิพนธ์ของพระองค์นั้นสามารถอ่านแล้วเข้าใจความได้ง่าย พร้อมกันนี้ยังทรงสามารถสร้างแรงจูงใจให้ผู้อ่านสามารถเห็นคล้อยตามด้วยเหตุผลและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างพระองค์และผู้รับสาร โดยทรงใช้ภาษาเพื่อการสร้างความประทับใจ (Impressiveness) ได้เป็นอย่างดี ดังที่ได้เสนอไว้แล้วว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้มีพระราชประสงค์ที่จะใช้พระราชอำนาจในพระราชสถานะของการเป็นพระมหากษัตริย์ไปบีบบังคับหรือวางพระองค์เป็นเจ้าเป็นใหญ่เหนือราษฎร ในทางตรงกันข้ามกลับมีพระราชประสงค์จะให้ประชาชนได้ปฏิบัติตามพระบรมราชโองการหรือพระบรมราชาบายต่างๆ เนื่องจากยอมรับในเหตุผลของพระองค์ และยังทรงได้เสนอแง่มุมต่างๆ ที่จะทำให้อ่านเกิดความเข้าใจความในประกาศและเกิดการปฏิบัติตามได้ เช่น การที่มีพระบรมราชาธิบายว่าการชำระภาษีนั่นก็เหมือนกับการที่ประชาชนทั้งหลายจะได้ช่วยกันเรียไรสร้างสาธารณูปโภคต่างๆ ทำให้ประชาชนเข้าใจเหตุผลว่าเพราะเหตุใดจึงต้องชำระภาษี และภาษีของตนนั้นถูกนำไปใช้สร้างประโยชน์อันใดให้เกิดขึ้นแก่บ้านเมืองบ้าง พร้อมกันนี้ด้วยเหตุที่ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศแต่ละฉบับโดยคำนึงถึงกลุ่มผู้รับสาร ว่าหากเป็นกลุ่มผู้รับสารที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์หรือขุนนาง ประกาศเหล่านั้นมักจะว่าด้วยระเบียบราชการหรือการพระราชสำนักที่มีแบบแผนและบุคคลอันเป็นผู้รับสารนั้นก็ย่อมสมควรที่จะต้องรับทราบหรือเข้าใจระเบียบปฏิบัตินั้นอยู่แล้วเนื่องด้วยเป็นผู้ที่มีความรู้และวุฒิภาวะอันสูง ประกาศพระราชนิพนธ์เหล่านั้นก็จะใช้ภาษาที่มีความจริงจึงเป็นระเบียบแบบแผนอย่างทางการ แต่หากเป็นประกาศพระราชนิพนธ์ที่มีพระราชหฤทัยมุ่งหมายจะสื่อสารแก่ประชาชนโดยทั่วไปก็จะทรงใช้ภาษาที่เรียบง่าย เป็นกันเอง และเต็มไปด้วยสำนวนโวหารต่างๆ อันจะเป็นเสมือนพระราชปรารภที่ทรงมีไปถึงราษฎร ลักษณะเช่นนี้ย่อมสอดคล้องกับหลักการความเหมาะสมของภาษา (Propriety) ที่เน้นการใช้ลีลาภาษาที่เหมาะสมไปกับเนื้อเรื่อง เป็นต้นว่าเรื่องที่จริงจังก็จะไม่ใช้ภาษาในเชิงพูดเล่น แต่หากเรื่องใดเป็นการแสดงทรรศนะส่วนตัวหรือเป็นเรื่องไม่จริงจังนักก็อาจจะสามารถใช้ภาษาในระดับที่เป็นกันเองลงมาได้ ประการสุดท้ายคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ภาษาในการพระราชนิพนธ์ประกาศเพื่อกระตุ้นให้ราษฎรได้เกิดการขบคิดนึกตามในประเด็นต่างๆ

พร้อมกันนี้เมื่อพิจารณาประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีประเด็นสื่อสารครอบคลุมทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมและวัฒนธรรมนั้นจะพบว่า ประกาศพระราชนิพนธ์ในทั้งสามประเด็นการสื่อสารนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้การพระราชนิพนธ์ที่มีโครงสร้างข้อความแบบการลำดับแบบเหตุ – ผล (Casual Sequence) เป็นหลักมากที่สุด และทรงเลือกใช้ภาษาที่มีลักษณะของโครงสร้างข้อความแบบอื่นๆ อันประกอบด้วยโครงสร้างข้อความแบบเรียงลำดับเหตุการณ์ (Chronological Sequence) การเรียงลำดับพื้นที่ (Spatial Sequence) การเรียงขึ้นลงตามลำดับความสำคัญ (Ascending Descending Sequence) การลำดับแบบหาทางแก้ไข (Problem – Solution Sequence) การลำดับแบบจูงใจ (Motivational Sequence) และการลำดับแบบเรียงหัวข้อ (topical Sequence) ประกอบตามความเหมาะสมของประกาศพระราชนิพนธ์แต่ละฉบับ ที่กล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นการใช้ภาษาที่มีลักษณะโครงสร้างข้อความตามลำดับแบบเหตุ – ผลนั้นเป็นเพราะว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะพระราชทานพระบรมราชาธิบายเอาไว้ว่า เพราะเหตุใดจึงได้ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศเช่นนั้น ไม่

ว่าประกาศฉบับนั้นจะเป็นพระบรมราชโองการหรือไม่ก็ตาม ความข้อนี้สนับสนุนข้ออภิปรายข้างต้นที่ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ภาษาได้อย่างเหมาะสมและทรงเข้าพระราชหฤทัยในกลุ่มผู้รับสารของประกาศแต่ละฉบับที่มีความแตกต่างกันโดยธรรมชาติ เพราะฉะนั้นการให้เหตุผลที่จะทำให้ผู้อ่านประกาศพระราชนิพนธ์แต่ละฉบับยินยอมปฏิบัติตามด้วยการยอมรับเหตุผล มิใช่เป็นเพียงแต่การรับพระบรมราชโองการของพระเจ้าแผ่นดินมาปฏิบัติ นั้น จึงถือเป็นวิธีการสื่อสารที่ต้องใช้พระปรีชาสามารถมาก ความข้อนี้ยังสามารถวิเคราะห์ต่อไปอีกว่า ด้วยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ที่จะนำพาสังคมไทยให้ก้าวหน้าและสามารถปรับตัวไปพร้อมกับกระแสโลกในเวลานั้น ประกอบกับพระราชประสงค์ที่จะทรงมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับราษฎรเพื่อให้การดำเนินพระบรมราชาบายต่างๆ เป็นไปได้โดยตลอดรอดฝั่ง จึงอาจจะทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า การที่ทรงให้กลุ่มคนต่างๆ ปฏิบัติตามความในประกาศด้วยการยอมรับเหตุผลนั้นจะทำให้เกิดผลที่ยั่งยืนมากกว่าการปฏิบัติตามเพราะเป็นรับสั่งของพระมหากษัตริย์ เพราะหากผู้คนปฏิบัติตามเพียงเพราะพระราชอำนาจในการพระราชนิพนธ์ประกาศ เมื่อพ้นจากความควบคุมหรือสายพระเนตรพระพรหมแล้ว ก็ไม่มีหลักประกันได้ว่าบุคคลดังกล่าวนั้นจะยังปฏิบัติตามพระราชประสงค์หรือไม่ แต่หากบุคคลเหล่านั้นเกิดการยอมรับด้วยเหตุด้วยผลที่ทรงพระราชนิพนธ์แสดงไว้ ไม่ว่าจะอยู่ในสายพระเนตรพระกรรณหรือการควบคุมของพระองค์หรือไม่ บุคคลเหล่านั้นย่อมจะปฏิบัติตามแนวพระบรมราชาบายและพระราชประสงค์ได้ยั่งยืนกว่า

นอกเหนือจากวิธีการสื่อสารในพระประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เหมาะสมแล้ว ยังสามารถกล่าวได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ทรงพยายามจะเปิดพื้นที่ในการสื่อสารระหว่างพระองค์และราษฎรผ่านการพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ราษฎรทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาได้โดยไม่มีอุปสรรค และถือเป็นการเปิดพื้นที่สาธารณะทางการสื่อสารครั้งแรกระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎร

จึงเห็นได้ชัดว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชสถานะของการที่ทรงเป็นผู้นำของสังคมในการเปลี่ยนแปลงประเทศให้พร้อมรับมือกับการปรับตัวเข้าสู่สากลนั้น ทรงเป็นผู้ส่งสารที่ใช้ความละมุนละม่อม ทรงเคารพและทรงให้เกียรติราษฎร แม้ว่าพระองค์จะเห็นว่าราษฎรในเวลานั้นยังขาดความรู้ความเข้าใจในหลายเรื่อง แต่ในพระราชสถานะของการเป็นผู้นำนั้น พระองค์ทรงเลือกใช้วิธีการพระราชทานอรรถาธิบายให้ราษฎรเข้าใจ และให้ราษฎรสามารถที่จะเขียนฎีกากราบบังคมทูลถามพระองค์ในเรื่องต่างๆ ได้ สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ต่อการสื่อสารผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ด้วยพระคุณลักษณะของผู้ส่งสารที่เพียบพร้อม และถ้อยพระวจนะอันประกอบด้วยเหตุผล และทรงเข้าถึงวิถีทางของราษฎร ทรงใช้การสื่อสารอย่างสร้างสรรค์เป็นเครื่องมือในการเริ่มต้นสร้างความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างพื้นที่สื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎร เพราะฉะนั้นจึงสามารถสรุปข้อเสนอของผู้วิจัยจากการอภิปรายผลคือ

(1) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นผู้ส่งสารในกระบวนการสื่อสารที่ทรงมีคุณสมบัติเหมาะสม ทรงมีความรู้ และมีความน่าเชื่อถือ จึงสามารถที่จะทรงใช้ประกาศพระราชนิพนธ์ในการสื่อสารด้วยพระราชประสงค์ที่จะนำพาสังคมไทยให้พร้อมต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นท่ามกลางกระแสความเจริญอย่างตะวันตกควบคู่ไปกับการดำรงรักษาไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของความเป็นชาติ โดยในภาพรวมแล้วประกาศพระราชนิพนธ์นั้นมีความสอดคล้องกับบริบทของสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในเวลานั้น และทรงใช้วิธีการต่างๆ ในการพระราชนิพนธ์ประกาศเพื่อสื่อสารแก่ผู้รับสารได้อย่างเหมาะสม

(2) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ทรงเปิดพื้นที่สาธารณะในการสื่อสารระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์หรือชนชั้นนำกับชนชั้นใต้ปกครองอย่างเป็นระเบียบแบบแผน จึงอาจกล่าวได้ว่าการศึกษาพัฒนาการของนิเทศศาสตร์ไทยในเชิงประวัติศาสตร์นั้น ควรใช้รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นจุดเริ่มต้นของการเปิดพื้นที่สาธารณะทางการสื่อสารในสังคมไทย ด้วยเหตุที่ทรงริเริ่มให้พระมหากษัตริย์และราษฎรมีพื้นที่ในการสื่อสารซึ่งกันและกัน ดังข้อมูลทั้งหมดที่ได้เสนอไว้แล้ว

**ข้อเสนอแนะ****ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้**

บุคคลที่มีบทบาทหน้าที่ในการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจแก่คนหมู่มาก เช่น หน่วยงานด้านการประชาสัมพันธ์ของภาครัฐและเอกชน สามารถนำแนวทางการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนไปประยุกต์ใช้ในการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างผู้ส่งสารและกลุ่มผู้รับสารได้ ไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารภายในองค์กร หรือการสื่อสารจากองค์กรออกไปสู่สาธารณชน

อนึ่ง ข้อค้นพบจากงานวิจัยครั้งนี้เป็นการขยายความจากผลการศึกษาวิจัยด้านนิเทศศาสตร์และด้านประวัติศาสตร์เกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีผู้เคยศึกษาไว้แล้ว และเป็นความพยายามขั้นต้นที่จะอธิบายปรากฏการณ์การสื่อสารผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ดังกล่าวอันเป็นมุมมองทางวิชาการเพิ่มเติมต่อยอดจากงานวิจัยในอดีต และข้อค้นพบดังกล่าวนี้จะเป็นประโยชน์ในการศึกษาเชิงลึกเกี่ยวกับประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเรื่องอื่นๆ ต่อไป

**ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป**

1. ศึกษาการสื่อสารผ่านพระราชนิพนธ์อื่นๆ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น พระราชหัตถเลขา พระบรมราชาธิบาย และพระราชนิพนธ์วรรณคดี
2. ศึกษาการสื่อสารโดยวิธีการต่างๆ ของสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้าแต่ละพระองค์ โดยเฉพาะยังคงสมเด็จพระบูรพมหากษัตริย์แห่งพระมหาจักรีบรมราชวงศ์

**บรรณานุกรม**

- กฤษณะ นาคประสงค์. (2546). *การสื่อสารการเมืองของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทนิเทศศาสตรมหาบัณฑิต). คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ.
- กรมศิลปากร. (2547). *รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4*. กรุงเทพฯ: องค์การคำคุสุภา.
- กิตติวดี ชาญประโคน, นันทนา เตชะวนิชย์, ประภัสสร บุญประเสริฐ และวิไลเลขา ถาวรธนสาร. (2555). *พื้นฐานวัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2547). *ชุมนุมพระบรมราชาธิบายและประชุมพระราชนิพนธ์ภาคปณิณกะ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์กรมศิลปากร.
- ชลภูมิ บรรหาร. (2552). *ความทันสมัยทางการเมืองตามแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* (สารนิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต). คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. กรุงเทพฯ.
- ชวิตรา ตันติมาลา. (2560). *พื้นที่สาธารณะและการผลิตพื้นที่: ความหมายใหม่ของความสัมพันธ์ทางสังคม*. *วารสารบรรณสารมศว.*, 10(1), 92 – 103
- ธงทอง จันทรางศุ. (2554). *แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์*. (วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต). สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. นนทบุรี.
- นภวรรณ ตันติเวชกุล. (2557). *การสื่อสารประชาสัมพันธ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. *Journal of Public Relations and Advertising*, 7(1), 12 – 37.
- นฤมล อีรวัฒน์. (2524). *พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต). คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ.



- ประภัศร บุญประเสริฐ. (2552). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ปิยนดา บุนนาค. (2561). *การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: การใช้สื่อสิ่งพิมพ์* (รายงานการประชุม).
- ปิยนดา บุนนาค. (2560). *พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : ผลต่อพระราชดำริและพระราชกรณียกิจในความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชน* (รายงานการประชุม).
- ปิยนดา บุนนาค และคณะ. (2554). *พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ.
- พงศ์ธิดา เกษมสิน. (2531). *พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการดำรงฐานะพระมหากษัตริย์* (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต). คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ.
- พลาดิษฐ์ สิทธิธัญกิจ. (2551). *ประวัติศาสตร์ไทย 2 (ราชวงศ์จักรี)*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
- พัสวีสรี เปรมกุลนันท์. (2560). *วัด – วัง ในพระราชประสงค์พระจอมเกล้าฯ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. (2544). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์บุ๊คส์.
- ศักดิ์ดา ปั่นแห่งเพ็ชร. (2554). *วาทศิลป์ของพระมหากษัตริย์และบุคคลสำคัญในยุคสุโขทัยและอยุธยา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศุภรศม์ ฐิตกุลเจริญ. (2554). *ทฤษฎีการสื่อสาร* (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- สมพันธ์ เลขะพันธ์. (2549). *วรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น* (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- สาระ มีผลกิจ. (2555). *พระราชดำริและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับ การดำรงรักษาพัฒนา และถ่ายทอดความรู้*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต) คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2553). *วรรณคดีวิจักษ์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ สกสค. ลาดพร้าว.
- สุวรรณา สัจจวิวรรณ. (2519). *เปรียบเทียบการดำรงรักษาเอกราชของประเทศไทยโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ของพม่าโดยพระเจ้ามินดง และของญวนโดยจักรพรรดิเต๋อติ๊ก* (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต) คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ.
- อรรณพ ปิณฑโนอาท. (2542). *วาทวิทยาในประวัติศาสตร์ไทย: ยุคกรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์* (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ: ทุนวิจัยงบประมาณแผ่นดิน.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2538). *การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 – พ.ศ. 2475*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Andrew, L., Em, G. & Glenn, S. (2015). *A First Look at Communication Theory* (9<sup>th</sup> Edition). McGrawHill Education: Singapore.
- Karen, A.F. and Stephen, W.L. (2008). *Theories of Human Communication* (9<sup>th</sup> Edition). Wadsworth Cengage Learning: Canada.